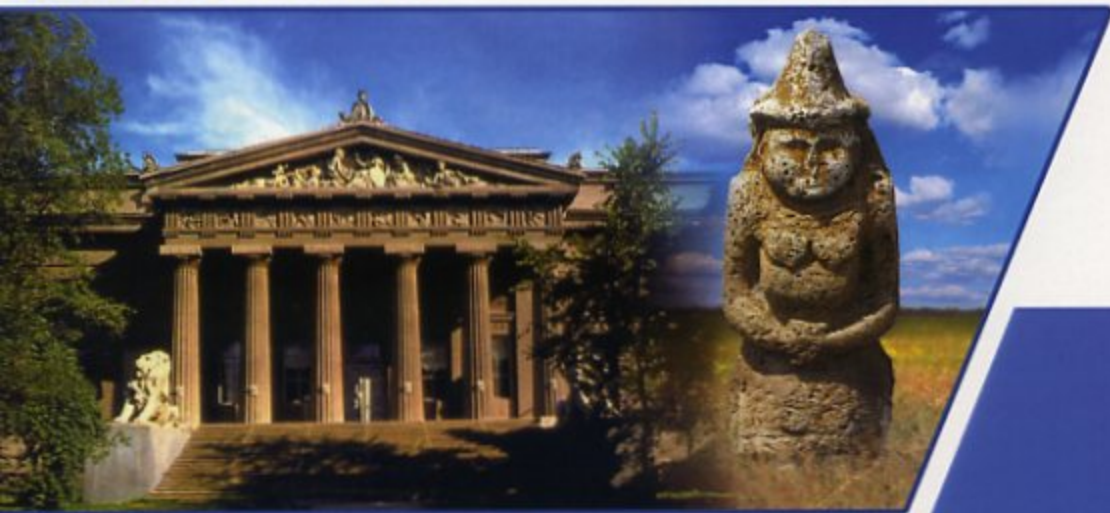

Вісник Київського національного університету культури і мистецтв

Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts

Серія: Музеєзнавство і
пам'ятокознавство

Series in Museology and
Monumental Studies

Випуск 2/2018
Issue 2/2018

ISSN 2617-7943 (print)

ISSN 2617-9490 (online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Серія:
Музеезнавство і пам'яткознавство

Науковий збірник

Випуск 2

Засновано у 2018 році
Видається два рази на рік

КИЇВ
ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР КНУКІМ
2018

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ СТАТТІ З МУЗЕЄЗНАВСТВА ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

Юлія Ключко Теоретичні засади освітньої діяльності сучасних музеїв	11
Олександр Гужаловський Музейний трансфер: виникнення білоруського музею в процесі європейських міжкультурних комунікацій	20
Анна Звіряка Виявлення та охорона ландшафтних пам'яток України	34

ДИСКУСІЇ

Віктор Вечерський Шляхи забезпечення модернізації пам'яткоохоронної діяльності у м. Києві	48
Олена Зайченко Атрактивна тактика і особливості менеджменту транспортних музеїв штату Нью-Йорк в аспекті роботи відповідних установ України	58
Марія Драниш, Сергій Пустовалов Музей-садиби видатних діячів Києва: проблеми та перспективи розвитку	70
Олександр Харлан Аналіз планувальної структури міста Ізюм Харківської області періоду XVII–XVIII ст. в контексті історико-містобудівних досліджень 2018 року	88

ПУБЛІКАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ МАТЕРІАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК

Світлана Іванова, Геннадій Тощев Бронзова доба Північно-Західного Причорномор'я: хронологія культур та можливість контактів	108
--	-----

ХРОНІКА

Віктор Карпов Ретроспективний погляд на формування Музею Збройних сил України (1995–1996 рр.)	128
--	-----

УДК 711.4:725(477.54-21)*16/17*

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2018.165003

Олександр Харлан,*кандидат архітектури, доцент,**Придніпровська державна академія**будівництва та архітектури,**Дніпро, Україна**harlan.aleksandr2018.@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0003-1473-6417>*

АНАЛІЗ ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ МІСТА ІЗЮМ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПЕРІОДУ XVII–XVIII СТ. В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО- МІСТОБУДІВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 2018 РОКУ

Серед значної кількості історичних поселень Харківської області, які внесено до Переліку історичних населених місць України, особливе місце належить місту Ізюму, що має цікаву і багату історію. Однак, як і для більшості населених місць Харківщини з вище згаданого Списку, **актуальність** проведення історико-містобудівних досліджень обумовлена слабким станом їх вивченості.

Дану статтю присвячено висвітленню результатів наукових досліджень теренів міста Ізюм проведених автором в 2018 р. під час участі в розробці науково-проектної документації «Історико-архітектурний опорний план м. Ізюм Харківської області з визначенням меж та режимів використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів» колективом ПОГ «Інститут культурної спадщини» Всеукраїнської Ради з охорони культурної спадщини України (м. Київ). **Мета дослідження** полягала у вивченні історико-архітектурного процесу на теренах міста протягом XVII–XVIII ст., виявлення місцевих особливостей появи та розвитку планувальної структури населеного пункту. **Об'єктом дослідження** виступала територія міста Ізюму, занесеного до Списку історичних населених місць України (з датуванням 1639 р. (Сердюк, Бобровський, & Кириленко, 2011, с. 562)), ландшафт території міста і його околиць, розпланування. **Предмет дослідження** – розпланувально-просторовий устрій міста. **Дослідницькі методи**, які було використано під час даних досліджень, відповідають загальноприйнятій методології історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень (Вечерський, 2011). Методичні засади виявлення і оцінки історико-архітектурної спадщини міста мали провідне значення. Вивчення міста відбувалося за основними історичними етапами та виявленням основних структурних елементів (слободи, місто, залізниця, основні підприємства, історичний центр міста та інші). Використано також методику історико-архітектурної оцінки розпланування (головним для визначення цінності є хронологічний критерій, допоміжними – композиційний, ландшафтний), що дозволило виявити ступінь збереженості розпланування історичного центру Ізюму. На основі ретроспективно-географічного аналізу архівних і бібліографічних літературних та картографічних джерел XVII–XVIII ст., натурних обстежень поетапно відстежувались передумови розвитку містобудівної системи міста Ізюма та оточуючих ландшафтів річкової долини Сіверського Донця. Опрацювання робіт попередників і аналіз історичних

карт дозволили доповнити картину різночасових містобудівних процесів досліджуваної території, динаміки розвитку планування міської території. **Наукова новизна** полягає у виявленні закономірностей становлення і розвитку планувальної структури міста Ізюм XVII–XVIII ст., визначенні характеру і основних особливостей історичного розвитку міста. **Результати і висновки дослідження** буде використано в історико-архітектурному опорному плані міста та проекті зон охорони пам'яток, визначенні меж і режимів використання території історичного ареалу міста. Практичне значення історико-архітектурного опорного плану полягає у призначенні його для використання при розробленні Генерального плану розвитку міста та уточненні зонування міської території.

Ключові слова: Ізюм, Сіверський Донець, етапи розвитку, планувальна структура міста, історико-містобудівні дослідження міст України.

Історія міста, матеріальним свідченням якої виступає культурна спадщина, вважається основою будь-яких історико-містобудівних розробок у змістовному плані. Історія міста Ізюм Харківської області не є виключенням.

Ізюм – місто обласного підпорядкування, районний центр, розташований в 127 км на південний схід від м Харкова по обидва боки р. Сіверський Донець. З'єднаний з обласним центром залізничною лінією і автомагістраллю. Населення 56 075 чоловік (за даними 2001 р.).

Просторовий і візуальний аналіз ландшафту та аналіз етапів містобудівного розвитку дозволяють визначити характер і спрямованість розвитку планувальної структури міста, обумовленого не лише соціально-економічними, історико-культурними, а й індивідуальними особливостями самого архітектурного ландшафту.

За типологією міст Ізюм є адміністративним центром. Завдяки географічному положенню та історичним подіям дане місто довгий час являло собою прикордонне поселення, однак пізніше опинилося далеко від кордонів. Основою його економічного росту в різні часи ставала зовнішня і внутрішня торгівля, річкові промисли і мисливство. Занепад, як правило, спричинявся військовими подіями, пожежами і хворобами населення. Однак, наступне відновлення і вкладення коштів у відбудову, посилення і розвиток вказували на важливість цього адміністративного центру для Слобожанського краю і Лівобережжя в цілому. Дуже важливим поселення вважалося зі стратегічної точки зору, заради утримання певних територій і контролю торгівельного шляху тут засновувались укріплення, які мали за мету захист адміністрації і мешканців поселення, для прискорення темпів розвитку тут засновувались торгівельні площі поруч з річковим шляхом і давнім Ізюмським шляхом, релігійні споруди. Пізніше актуальним для економіки міста ставали промислові підприємства і лісове господарство.

Територія Ізюма була заселена з давніх-давен. Археологічними розкопками недалеко від міста були виявлені залишки перебування

населення в різні епохи мезоліту, неоліту, бронзи, скіфського часу та епохи ранніх слов'ян.

За літописами відомо що у 1111 році на річці Сальниці, в районі сучасного Ізюму русичі на чолі з Володимиром Мономахом розгромили половецьке військо. Річка Сальниця згадується також в зв'язку з невдалим походом Новгород-Сіверського князя проти половців 1185 р.

Низка дослідників вказує, що на Ізюмському шляху (відгалуження Муравського шляху) поблизу річкового броду через Сіверський Донець на лівому березі існувало невеличке укріплення (на козацькому боці). В їх працях знаходимо згадку про те, що в XVI–XVII ст. Ізюмський брід (переправа) існував на 570 сажнів (1231,2 м) нижче гирла річки Ізюмець. Це місце завдяки давній картографії можна локалізувати доволі точно. Місце переправи знаходилося на 150,0 м нижче за течією річки від існуючого зараз пішохідного мосту через Донець, її напрямок співпадає з трасувальною віссю вул. Зарічна. Між вулицями Володимира Мономаха і Замостянською існує видовжений житловий квартал, що повторює конфігурацію колишнього острівного утворення, яке було захищене з трьох боків невеличкими притоками Дінця, а зі сходу самим Дінцем. В південній частині цього колишнього острова добре помітна підвищена ділянка (на розі вулиць В.Мономаха, Замостянської і Зарічної). Саме тут на нашу думку знаходилося лівобережне укріплення – Ізюмський окоп, за допомогою якого контролювався Ізюмський брід (переправа), який існував до 1651 року. Археологічні розкопки даного місця дозволять визначитися з часом існування і приналежністю до господарювання певного етносу в даному об'єкті. Відомо, що поруч (на північ вздовж русла ріки) існувало невеличке поселення. Більш того, в окремих джерелах вказується про існування поселення і на протилежному березі поруч з місцем переправи.

На цьому ж історичному етапі (можливо, навіть, раніше) за переказами на високій позначці гори Кременець (на татарському боці) існувало давнє сторожове укріплення, з якого було зручно контролювати навколишні терени. Окремі дослідники пов'язують саме це місце з татарським укріпленням Узун (Гузун) на «Ізюмській сакмі», що існувало в 1571-1663 рр. Укріплення у вигляді квадратного редуту пізніше буде використано козаками під час будівництва Ізюмської фортеці (1681 р.).

З архівних джерел відомо про існування залог на лівому березі поруч з переправою ще в XVI ст. (Слюсарський, 1954). З 60–70-х рр. XVII ст. на місці давнього укріплення (на козацькому боці) поруч з переправою під проводом козацького балакліївського полковника Якова Черніговця будується острог під назвою Ізюм. З 1673 р. існують згадки про існування постійного поселення в Ізюмі на двох берегах Сіверського Дінця поблизу переправи при впадінні в нього річок Мокрого та Сухого Ізюмця. Воно було обнесене земляним валом і ровом (Загоровский, 1980) і мало назву «Ізюмський окоп» («окопане», тобто укріплене). За документами 1663 р.

Ізюм вже стало поселення з постійними мешканцями (Гумилевский, 1858). У складі Балаклійського полку, заснованого Чернігівцем, Ізюм був сотенним містечком (Загоровский, 1980).

На першому етапі формування планувальної структури населеного пункту спостерігається існування двох ландшафтних типів укріплених населених пунктів на теренах сучасного Ізюму. При заснуванні обох типів визначальним чинником був торгівельний і військовий Ізюмський шлях. Один тип на татарському боці – на горі Кремінець з великим оглядом, другий тип на козацькому боці на мисовому утворенні на локальному підвищенні у заплаві частині Сіверського Дінця серед річкових русел і лугов на переправі (рис. 1).

Порівняно з наступною добою це були досить невеликі укріплення з простою структурою і не досить активним освоєнням прилеглих до укріплень територій (особливо навколо низинного укріплення на перевозі) внаслідок постійної загрози нападу. Основний композиційний принцип містобудування цього часу був прийом подібності розташування містобудівних об'єктів формам рельєфу. Цим композиційно підкреслювалися основні особливості ландшафту. Основною функцією містобудування в цей час було забезпечення оборони від різноманітних нападників. Дерево-земляні укріплення з земляними валами і ровами визначали структуру поселень, систему розпланування, об'ємно-просторову композицію і характер містобудівного розвитку.

Наприкінці XVII ст. данні території припадають до уваги московитів, які протягом тривалого часу пробують просуватися на Південь за рахунок влаштування укріплених ліній. Даний метод захоплення нових територій зі стратегічної точки зору мав суттєвий вплив на розвиток подій

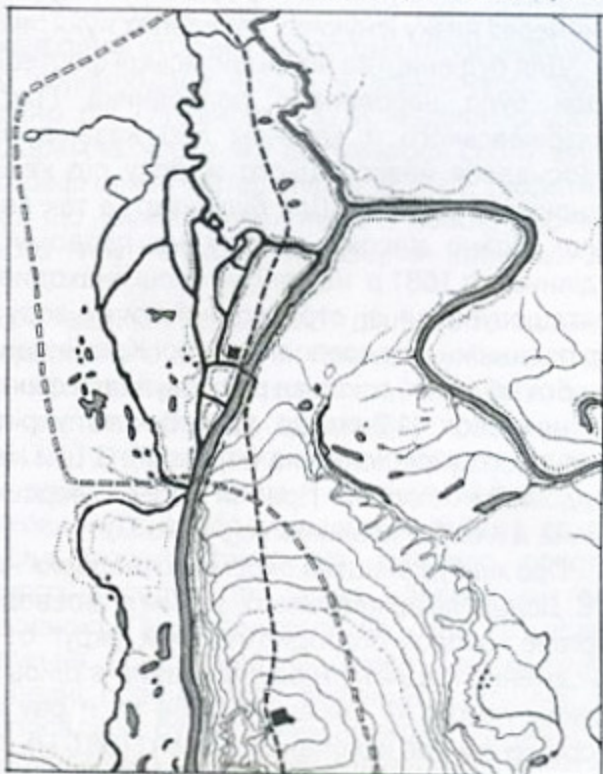

Рисунок 1. Схема розташування в 1670-х рр. острогу Якова Черніговця (на козацькому боці) поруч з переправою під назвою Ізюм і татарського укріплення на горі Кремінець Узун (Гузун) (позначено темними квадратами). Темний пунктир – Ізюмський шлях за мапами XVII-XVIII ст. Світлий пунктир – давній шлях (за М. Сібільовим) (Сібільов, 1950, с. 105);

в Слобідській Україні і в певній мірі сприяв виникненню окремих укріплень. Проте більшість населених укріплених пунктів вже існували на момент влаштування укріплених ліній, тому, в кращому випадку для них влаштовували нові укріплені рубежі, а іноді їх переносили на нові місця для зручності влаштування безперервного фортифікаційного фронту новостворюваних ліній.

В 1679–1680 р. московським керівництвом було активізовано проект створення укріпленої лінії, яка пізніше отримає назву Ізюмської. Проект даної лінії «Нової черти» (*Проект "Новая черта"*) було надіслано до Москви воеводою М. Апухтіним. Проектом планувалося проходження укріпленої лінії через низку існуючих населених пунктів і через Ізюм також.

Для будівництва нової Ізюмської фортеці 20 лютого 1681 р. з Харкова сюди було направлено полковника Григорія Єрофійовича Донець-Захаржевського з загоном 500 козаків зі свого полку. Будівництво розпочалося навесні цього ж року під керівництвом воеводи Григорія Івановича Косагова. Для будівництва так званого «замку» нової фортеці було обрано високу ділянку на правому березі Дінця. Вірогідно до будівництва 1681 р. на даному місці знаходився дозорний пункт. Він вдало розташовувався зі стратегічної точки зору між двома існуючими вже укріпленнями на перевозі і на горі Кремінець і дозволяв контролювати дії на обох об'єктах, оскільки розміщувався фактично на однаковій відстані від них обох (1,2 км до татарського укріплення на горі і 1,11 км до козацького укріплення на перевозі). В цей час гора Крем'янець була прикордонним об'єктом. Правий берег Сіверського Донця вважався татарським, а лівий – козацьким (руським).

Про хід будівництва окремих складових нової фортеці відомо з доповіді Г. Є. Донець-Захаржевського на ім'я воеводи Косагова: «...На високом кургане городок огородил пальями, округ от поля дубовым лесом, стена 64 сажени (138,24 м) и рву прибавил в ширь и в глубь; от роскату пальми всяким лесом 49 сажень (105,84 м) и рву также; третья стена огорода огорожена и ров ископан 50 сажен (108,0 м), а в той стене на кургане башня до навесу 25 венцев (ряд колод в срубе (Иванюк, 2011, с. 46)), а на навесу с закатом 10 венцев и чердак; четвертая стена, от берега до кургана 54 сажени (116,64 м), также огорожена и и окопана рвом, а на проезжих воротах башня 17 венцев, у четыре угла, и мост, а на той башне почали делать шестиугольный роскат. А от того городка и кургана до большого города, до городской стены, выкопано рву, в ширь и в глубь у полтора сажени (3,24 м), 480 сажен (1036,8 м). а земляного валу сделал я, полку своего казаками, 224 сажени (483,8 м), да по той же стене нельзя было уложить валового дела, и ту загородил пальми 40 саженой (86,4 м). А недоделку городил пальми 77 саженой (166,32 м); и рву надобно прибавливать 119 саженой (257,04 м). А твоей присылки людьми русскими и черкасами – сделано валу и рву прибавлено 119 саженой (257,04 м).

А недоделаного валового дела и башня зачатая, и пол башни валовой надобно делать 90 саженой (194,4 м) до берега» (Гумилевский, 1858, с. 8-9).

Згідно з записами, що було зроблено в Розрядному приказі в 1681 р. після закінчення будівництва Ізюму, фортеця вміщувала 3 складові: Замок-Городок, Маленьке місто і Велике місто. Будівництво «замку» згадувалося вище в доповіді Г.Є.Донця-Захаржевського.

Загальна довжина захисної огорожі усіх трьох складових, які утворювалися з валу і 23 башт, станом на 1681 р. вказується в книзі «Ізюмская черта» – 1756 саженив (3792,9 м) (Загоровский, 1980).

Будівництво «малого міста», яке розміщувалося на середині відстані між укріпленнями на горі та перевозом, завершилося першим. Воно асоціюється дослідниками з «дубовим стоячим острогом» трапецієвидної форми. Висота його огорожі дорівнювала 4,32 м. з зовнішнього боку захисної стіни було влаштовано рів глибиною 4,32 м, вздовж огорожі стояло 8 башт, з них одна надбрамна, через яку відбувалося сполучення з «Великим містом». За картографічними матеріалами XVIII ст. (Воротникова, & Неделин, 2016) видно, що «мале місто» являло собою деревоземляне укріплення бастионного типу неправильної форми (близької до трапеції).

Цей час характеризується вельми активною діяльністю міської громади щодо окультурення природного довкілля. При цьому бралися до уваги всі аспекти – не тільки оборонні, господарські, а й естетичні. Структура поселення на цьому етапі зберігає традиційну тридільність: фортецю «мале місто» (6,8 га – О.Х.) оточували укріплені посади – «велике місто» (більше 90,0 га – О.Х.) з дозорним пунктом – «Маяцьким редутом» (1,0 га – О.Х.) та неукріплені передмістя, слободи, які з поч. XVIII ст. стали називатися на німецький лад форштадтами. На той час просто велетенська площа укріпленого посаду (так зване «велике місто») залишалася фактично не освоєною. Лише прилегла до «малого міста» територія підпадала під заселення. Природний ландшафт і вигин річки в даній місцевості диктував певні правила для будівників укріплення. Влаштування такого значного посаду, не було єдиним прикриттям «малого міста». в різні часи навколо укріпленого міста влаштовувались передові лінії, що склалися з надобів і засік. В 1679–1680 рр. на заключному етапі російсько-турецької війни 1679–1680 рр. відбувалося будівництво Ізюмської укріпленої лінії (530 км), частиною якої і слугувала Ізюмська фортеця.

Козацька старшина, прагнучи підкреслити військове і духовне значення полкових центрів, часто «своїм коштом» зводила монументальні споруди. Перші кам'яні храми Харкова і Ізюму було зведено полковниками Донець-Захаржевськими (Парамонов, & Парийский, 2012). В Ізюмі мурований Спасо-Преображенський храм влаштували в 1684 р. на схід від «малого міста» на трасувальній вісі шляху, що тягнувся від Воздвиженської брами на південь в напрямку «Маяцького редуту» на верхівку гори. Навколо існував великий незабудований майдан.

В пер. пол. XVIII ст. в Ізюмському укріпленні було проведено значні роботи, оскільки кілька нападів татар 1690 р. вказували на слабкі сторони існуючих фортифікацій. Вже після загибелі Донця-Захаржевського, коли Ізюмський полк очолював Федір Шидловський, на південь від «малого міста» (в східному і південному від нього напрямку) влаштовано укріплений посад на теренах «великого міста». Нове укріплення влаштували за рахунок нового земляного валу і рову, що перетинали з південного заходу у напрямку північний схід територію «великого міста». Територія укріпленого посаду поч. XVIII ст. навколо «малого міста» складала близько 29 га.

Тепер Ізюмська фортеця являла собою величезний для того часу укріплений пункт, який за формою повністю підпорядковувався природним особливостям. В цілому місто стала важливим форпостом на південних рубежах московської держави, що значно покращували положення міста Тора і торських соляних промислів, які виступали далеко на південь і знаходилися під постійною загрозою нападу татар і запорожців. Його територія міцно перекривала мисовидне утворення підніжжя гори Кремінець від русла р. Сіверський донець до Кривого озера. Самим захищеним місцем в укріпленні залишалося колишнє «мале місто», а на території новоствореного посаду почалося влаштування нових міських кварталів, підпорядкованим новому напрямку трасування фортифікацій південного укріпленого фронту. На ньому влаштували кутові бастіони з західного (Високий) та східного (Кримський) боків, а в середині великий за розмірами Торський бастіон. Між Високим і Торським бастіонами влаштували Кримську браму.

Після утворення нового укріпленого посаду Ізюмської фортеці територія на південь від нього, що розміщувалася в старому «великому місті» залишається не освоєною і навіть земляний вал, який її обмежував занепадає.

Дуже складним виявився даний період: в 1717 р. відбулася сильна пожежа, в 1736–1737 рр. відбулися напади татар. Під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр. в Ізюмі знаходилася головна артилерійська квартира російської армії (в «малому місті»), а для ремонту гармат залучалися майстри з Ізюму і прилеглих населених пунктів.

Тож, даний будівельний етап характеризується формуванням нового укріпленого посаду (навколо «малого міста») в межах якого містились не тільки військово-адміністративні, а й громадські, торгівельні й релігійні установи з житловими кварталами і забудовою. У міру розростання поселення торгівельні і ярмаркові майдани, що на перших порах існували в укріпленому посаді з часом вже не уміщувались у затисненій забудовою фортеці і з часом почали влаштовуватися на передмістях, в низинних ділянках, що розміщувалися вздовж стародавнього Ізюмського шляху (сакми) і на перевозі, де існували вже поселення передмість зі своєю інфраструктурою (рис. 2).

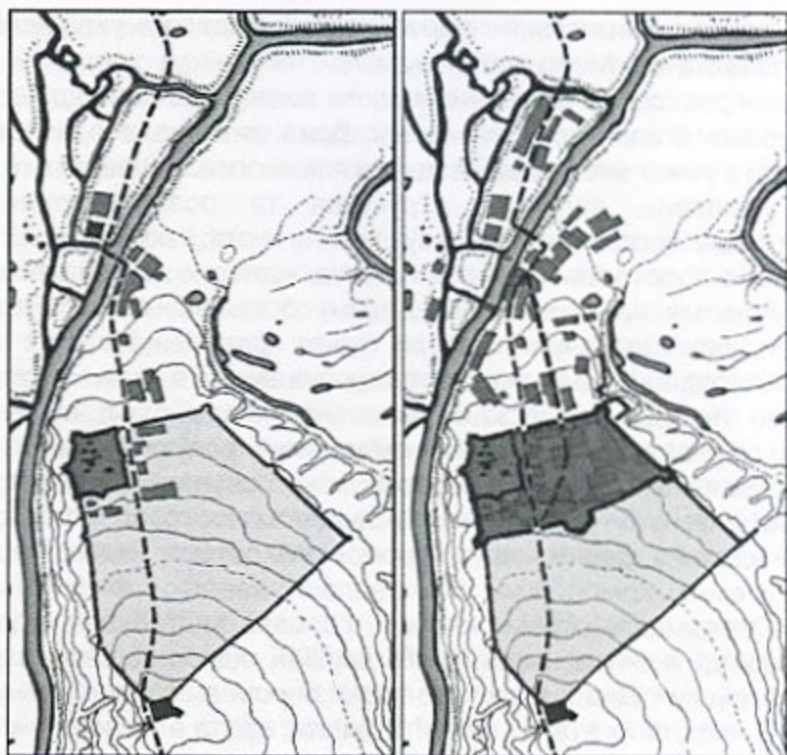

Рисунок 2. Схема етапів будівництва Ізюмської фортеці.
Ліворуч – станом на 1681 р. Праворуч – перша пол. XVII ст.

Поруч з соборним Спасо-Преображенським храмом в першій половині XVIII століття ще знаходився дерев'яний Покровський храм. А в північній частині міста недалеко від моста через Донець стояв дерев'яний Миколаївський храм, побудований в 1704–1709 рр.

Композиційно тип структури поселення у фортеці був секторно-замкнутим, його принципову схему з часом ускладнювали сельбищні території передмістя з півночі, що займали як правий берег річки так і лівий. Протягом XVII ст. дана сельбищна територія мала квартали крупної нарізки і малу щільність забудови, вздовж річки виникали окремі господарства. У зв'язку з цим система розселення вздовж річки характеризувалася розкиданістю. Ремісники селилися окремими родинами, резервуючи територію для господарських споруд і розширення промислу. За річкою вже в XVII–XVIII століттях виникли Підгородне, слободи Піски, Попівка, Гончарівка, Замостя і інші.

В укріпленому посаді через деякий час після зведення південного укріпленого фронту вже добре читалася вулична мережа з функціональними зонами. Адміністративно-політичний центр примикав до «Замку» («мале місто»), загальноміським центром була Соборна площа з культовими об'єктами, квартали житлової зони розміщувалися на

окремих ділянках. Військовий гарнізон розміщувався в укріпленні на горі «Сторожове містечко, Маяцький редут»).

Об'ємно-просторова композиція міста визначала своєрідність Ізюму вже на перших етапах його існування. Вона визначалася неповторним ландшафтом з унікальною горою підніжжя якої огинав Сіверський Донець. Система укріплень, загальна структура та розпланування також визначали певні особливості образу даного міста. Ізюм поч. XVIII ст. за типом об'ємно-просторової композиції слід віднести до поліцентричного, оскільки у ньому важливу композиційну роль відігравали доміанти і комплекси, що відзначали центри трьох розпланувальних районів. Головні містобудівні доміанти розташовувалися в межах Середмістя (укріпленого посаду поруч з «малим містом-замком»), на найвищих позначках рельєфу розміщувався «Маяцький редут» з баштою, а на низинних ділянках поруч з перевозом існував підпорядкований структурний елемент - укріплення на річковому острові, що прикривало Ізюмський шлях з давніх часів (Ізюмський острог Якова Чернігівця). З часом, об'ємна композиція змінювалася завдяки фортифікаційним вимогам. Середмістя отримало нові головні містобудівні доміанти (храми, дзвіниці, вежі), а низинний та верхній підпорядковані структурні елементи зазнали певних втрат і з часом зникли в об'ємно-планувальній структурі на наступних етапах розвитку міста. проте в низинній частині на північ від Середмістя, в закруті Дінця під прикриттям міста-фортеці і руслом річки розростається слобода – неукріплений посад з двома церквами (річкове русло слугувало помітним рубежем і перепорою для вірогідних нападників, це дозволило розростатися підгірній слободі на старовинному Ізюмському шляху на теренах мису, який і сьогодні існує і відіграє в плануванні міста помітну роль). Тут розташовувалася площа, яка спочатку виконувала роль посадського центру.

У XVIII ст. певним чином поживляється міське життя. Це уможливилось після значних змін фортифікаційної структури міста під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр., оскільки проводилося поліпшення фортифікацій і створення укріпленого посаду про яке говорилося вище. Розвиток планувальної структури поліпшується після будівництва Української оборонної лінії в 1731–1742 рр., а за нею Дніпровської лінії (під час російсько-турецької війни 1768–1771 рр.), коли доволі суттєво зменшується ризик безпеки з боку кримських татар. Тож, відродження міста пов'язане з другою пол. XVIII ст. З середини XVIII ст. почали відбуватися широкомасштабні заходи щодо реконструкції сформованих містобудівних утворень багатьох населених пунктів Слобожанщини. В Ізюмі, також, відбувалися дані реконструктивні акції, які на відміну від аналогічних акцій попередніх етапів, були добре задокументовані.

На ранніх етапах розпланувальна мережа Ізюму розвивалася інерційно. Первісні шляхи і вулиці, трасування яких було жорстко зафіксоване фортечними брамами, надовго визначили розпланувальний каркас міста.

Подальший розвиток відбувався шляхом механічного нарощення нових кварталів уздовж раніше визначених вуличних трас, а також шляхом подрібнення великих кварталів чи регулювання інших обрисів.

Внутрішньою міською цитаделлю залишалося «мале місто», яке мало не тільки земляний оборонний вал, але й дерев'яні стіни з фортечними вежами.

Центральний майдан утворився вздовж укріплень східного укріпленого фронту «малого міста» на вісі вулиці, що тягнулася від Кримської брами до Воздвиженської брами. Головними спорудами майдану були кам'яний Преображенський собор та дерев'яна Покровська церква. За лінією укріплень, як вище вказувалося існували дві дерев'яні церкви в низинній частині. Таким чином, при підході до Ізюму по Ізюмському шляху з півночі, або півдня відкривалися багатопланові композиції архітектурних доміант. У ті часи ландшафт Ізюму зазнав значних змін: на р. Сіверський Донець по давньому броду збудували греблю, вздовж берегів збудували водяні млини, крупорушки. Через те річкова долина значно змінилася.

У другій пол. XVIII ст. в місті проживало 3451 осіб, а до кінця століття населення збільшилося до 5500 чол. В ході адміністративної реформи 1765 р. Ізюмський слобідський полк було перетворено в Ізюмський гусарський полк, Ізюм отримало статус міста ("Ізюм" 1972, с. 120), а в 1780 р. став центром Ізюмського повіту Харківського намісництва (в подальшому – Харківської губернії) ("Ізюм", 2008, с. 62).

Згідно з планом і опису Ізюма, який був складений в 1776 р копіюстом Балаклійського комісарства Гаврилом Карлашевим, в цей період в місті і в прилеглий до нього слободі було 5 церков (4 дерев'яні і 1 кам'яна), 27 вулиць і провулків, 467 дворів. До передбачуваного приїзду Катерини II був побудований шляховий палац.

Найбільш повну інформацію про планувальну структуру всередині укріплення маємо з картографічних джерел 1780-х рр. Плани 1770-х рр. дуже нечисленні, слід згадати опублікований план 1774 р. (Вечерський, 2001, с. 50) і опублікований і рукописний плани 1787 р. (Пірко, & Гуржій, 1991, вкл. 30-31, с.128-129). Важливу містобудівну роль відіграв центральний міський майдан, простір якого був поліфункціональним. Він поділявся на кілька функціональних зон (адміністративну, торгівельну, релігійну). На ньому містилася головна доміанта, що займала острівне положення, що забезпечувало її всебічний огляд. Значну частину торгівельної зони центрального міського майдану займали одноповерхові дерев'яні торгівельні ряди, ятки, рундуки.

Основу структури міста як вже зазначалося складали об'єкти попереднього планувального етапу, хоча з суттєво щільнішим плануванням, до цієї структури примикала низка периферійних вузлів. Основу структури складав характерний ландшафт – видовжена з півня на північ гора Узун (Ізюм) – з тюрського «Довга», яка домінувала на навколишній

долині і заплава річки. В існуючий ландшафт вписувалися зовнішні шляхи сполучення, а також внутрішні міські і слобідські вулиці. Центром структури слугував «Замок-Мале місто» і Соборна площа з кам'яним собором.

Сам Ізюм за документами 1778 р. займав територію в 72 десятини (78,5 га), мав 718 житлових будівель, 24 крамниці та низку громадських споруд (Дяченко, 1963). Продовжувала існувати Ізюмська фортеця. Академік Гюльденштедт описує її в 1774 р. як ретраншемент, всередині якого містились численні будівлі громадського і житлового призначення. Навкруги нього існували вали, рови і батареї. Лише на північ, що виходила власне на місто (низинна частина – О.Х.), був тільки рів з рогатками (Багалій, 1996).

З опису Харківського намісництва 1785 р. дізнаємося, про те, що Ізюмська фортеця виключена з числа фортифікаційних споруд імперії (Пірко, & Гуржій, 1991). На той час населення Ізюма складалося з 4301 чол. Тут було 5 церковних приходів, були розвинуті торгівля, ремесла, скотарство та землеробство.

Перші проекти перепланування Ізюма, які було покладено потім в основу його подальших перетворень, склалися в 1785–1786 рр. губернським землеміром Густавом фон Буксгевденом. Зберігаючи сформовану структуру міста, його план будувався на сітці взаємно перпендикулярних вулиць (Книга чертежей, 1839, с. 379) (рис. 3). У фортеці

Рисунок 3. План перепланування міста Ізюму 1786 р.

дозволялося будувати лише кам'яниці. Територія «замку» відводилася під квартал спеціально розроблений для повітових міст Харківського намісництва державних установ, що включали присутні місця, гостинний

двір, поліцейське управління і ін. Однак військові міркування зажадали використання фортеці до кінці 80-х рр XVIII століття. Ще в 1788 р. тут знаходився комендант з прикомандированими з Києва артилерійським і піхотним загонами. У зв'язку з цим проєктований адміністративний корпус був зміщений на північну сторону торгової частини міської площі. Тут за типовим проєктом, переробленому архітектором П. Л. Ярославським, були зведені присутственні місця (не збереглися).

Міські квартали планувалося укрупнити, всередині валів їх планувалося залишити тільки 9. Зовні межі даних кварталів підпорядковувались фортифікаційним напрямкам валу. В середині даних кварталів планувалося розширити і надати правильної геометричної форми площі з собором. Ще в 1790 р в Ізюмі відкрито повітове училище.

Тож, бачимо, що в планувальній організації місто-фортеця вже доживало свого віку, хоча основні планувальні рубежі укріплення ще реконструювали. Основне значення надавалося системі громадського центру.

Житлові квартали, що розташовувались нижче за рельєфом в північному напрямку також планувалося збільшити. За рахунок існуючої системи кварталів і рельєфу було запроєктовано перепланування 2 житлових райони з влаштуванням для кожного громадського центру з храмами. З півночі міську територію планувалося обмежити прямим валом і ровом, що захищав міську територію від нападу і від щорічних повеней. Процес перепланування за планом 1786 р. продовжувався протягом століття. У більшості вдалося втілити все що планувалося, однак північна сторона так званого Циганської слобідки навіть на поч. XX ст. не отримала у повному обсязі завершеність, хоча трасувальні вісі головних вулиць вже були прямими.

Під кінець даного періоду завершується тривалий процес формування «річкового фасаду» міста, що розкривається з лівого берега Сіверського Донця. Під кінець розглянутого етапу набрав розвитку процес заміни містобудівних доміант – дерев'яних на муровані. При цьому дотримувалися вже згаданого раніше принципу ієрархічності, який набув розвитку. Головні доміанти міста, розташовані на мисах плато і вододілах, відзначали загальноміський центр. Другорядні доміанти, а власне – акценти, що відзначали форми рельєфу негативної кривизни (балки, долини), основні шляхи й центри розпланувальних районів, були невисокими, лаконічних силуетів.

Протягом даного етапу, як і в період інших етапів великого значення надавалося естетичній виразності міського силуету і панорам. Їхнє візуальне сприйняття уможлилювали відкриті простори перед міськими центрами районів і середмістям, які забезпечувалися наявністю річкової долини Сіверського Дінця. У панорамах чітко прочитувалась ієрархічна структура поселення: провідні доміанти і фортечні вали вказували на місце розташування власне міста. архітектурні акценти в панорамах

відзначали головні в'їзди в місто (башти з Воздвиженською й Кримською брамами, Покровський собор), напрями росту сельбища (Покровська церква в укріпленому посаді) і центри окремих розпланувальних ділянок – передмість, слобод, тощо.

Рядова забудова міста забезпечувала масштабний контраст з домінантами, залишаючись до кінця доби садибною, одноповерховою, переважно дерев'яною. Результатом реконструктивних заходів стала запроваджувана з ініціативи і під контролем імперської влади постановка житлових будинків уздовж вулиць по червоних лініях.

Значні зміни на даному етапі відбулися у фортифікаційних системах міста. Як і в інших населених пунктах Слобожанщини їх реконструюють відповідно до засад нової європейської фортифікації. Влаштовуються нові бастіони та рavelіни. При цьому збільшується висота і товщина валів, з'являються земляні бруствери, дерев'яні башти обводяться бастіонами.

Протягом цього етапу фортифікаційні комплекси поступово позбуваються рис архітектурних домінант і акцентів внаслідок ліквідації башт і збільшення потужності оборонних огорож, бастіонів і рavelінів. Натомість збільшується їх містобудівна роль як елементів, що членують і відмежовують структурні частини міського простору.

Геополітичні зміни, що сталися в кінці даного етапу, призвели до поступового занепаду фортифікаційного комплексу і зникнення їх протягом наступного етапу. Проте їхні сліди збереглися в розпланувальній та об'ємно-просторовій структурі Ізюму і зараз багато в чому визначають історичну своєрідність устрою міста на ряду з унікальним ландшафтом.

В першій половині XIX ст. зникають міські вали і процес реконструкції планувальної структури старого міста виходить на завершувальний етап. Міський городничий Ган у своїх рапортах до губернатора в 1811 ("Про стан поштової станції", 1994) та 1817 ("На благоустрій міста потрібні кошти", 1994) рр. вказував перелік проблем стану міського благоустрою (існування величезних бугрів на площах міста, різночасових дерев'яних торговельних крамниць що псували середовище і звужували ширину головної вулиці), застарілих або напівзруйнованих окремих будівель міських громадських установ (поштова станція, міська лікарня, тюрма і острог, відсутність коштів для будівництва нових кам'яних торговельних рядів за конфірмованим планом). Тому, навіть на картах кін. XIX – поч. XX ст. ще добре видно пусті величезні простори, які довгий час не використовувались. В джерелах кін. XIX ст. існують згадки про величезні рови – залишки фортеці, що довгий час заважали створенню міського благоустроєного середовища навколо соборної площі. Основний розвиток і ущільнення планувальної структури відбувалися в низинних частинах міста. тут виникали нові вулиці, що перетинали вже давно існуючі вздовж підніжжя гори. Нові вулиці мали виходи до води, головні з них перетинали водяний простір і виходили на протилежні береги, пов'язуючи місто

з колишніми слободами, що іноді за чисельністю мало відрізнялися від Ізюму.

Особливості ландшафту не дозволяли розвиватися місту на горі, для влаштування нових міських районів підходили лише низинні частини території. Потенціал території історичного міста в річковому закруті вже не вмщував населення, яке постійно збільшувалося, тому міські території утворювалися за руслами річки і кривого озера в західному напрямку, північному і східному.

Основу планувального каркасу містобудівної структури складають ландшафт і підпорядковані йому давні шляхи, що проходили через населені пункти в кількох напрямках. План 1786 р. було пристосовано до напрямку Ізюмського шляху, інші вулиці центральної частини зазнали певних перетворень і підпорядковані принципам регулярності в даному плані.

Внаслідок нівелювання залишків фортифікацій в неповному обсязі планувальна система певний час зазнавала деградації. До того ж, в радянський час було знівельовано низку основних доміант, які організовували міське середовище і слугували міськими орієнтирами. Окремі головні історичні міські вулиці втратили потужні композиційні і візуальні доміантні. Про трасувальні межі колишньої фортеці зараз нагадують окремі вулиці.

Як і в інших історичних населених пунктах України, містобудівний розвиток Ізюму мав поступовий характер, найбільш цінні об'єкти культурної спадщини (розпланування, історична забудова, пам'ятки архітектури і історії) знаходяться переважно в центральному історичному районі сучасного міста і відіграють провідну роль у визначенні його індивідуального образу.

Сформоване в XVII–XVIII ст. планування Ізюма лягло в основу планування запропонованого перепланування XIX ст., яке збереглося до теперішнього часу і становить центральне ядро міста. Велику роль в забудові ряду центральних вулиць міста продовжує грати історична забудова XIX століття, багато в чому визначає архітектурно-художній вигляд Ізюма.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Багалій, Д. (1996). *Історія Слобідської України*. Харків: Основа.
- Вечерський, В. (2003). *Спадщина містобудування України: теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць*. Київ: НДІТІАМ.
- Вечерський, В.В. (2001). *Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона*. Київ: Головкивархітектура.
- Воротникова, І.А., & Неделин, В.М. (2016). *Кремлі, крепости и укрепленные монастыри Русского государства XV-XVII вв.* (Т. 2, кн. 1). Москва: Индрик.

- Гумилевский, Ф. (1858). *Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение 5. Изюмский, Купянский и Старобельский уезды; Купянские и Старобельские округа военного поселения*. Харьков: В Университетской типографии.
- Дяченко, М.Т. (1963). *Ізюм*. Харків: Книжкове видавництво.
- Жерновий, В. (2006, 23 травня). Як виник Ізюмський полк. *Обрії Ізюмщини*.
- Загоровский, В.П. (1980). *Изюмская черта*. Воронеж: Издательство ВГУ.
- Иванюк С.А. (2011). Крепостные сооружения города Изюма в XVII–XVIII вв. *Вопросы фортификации*, 2, 46-50.
- Изюм. (1972). В А.М. Прохоров (Ред.), *Большая Советская энциклопедия*. (Т. 10, с. 120) (3-е изд.). Москва: Советская энциклопедия.
- Изюм. (2008). В Ю.С. Осипов (Ред.), *Большая Российская энциклопедия* (Т. 11, с. 62). Москва: Большая Российская энциклопедия.
- Книга чертежей и рисунков (Планы городов). (1839). В *Полное собрание законов Российской империи: Собрание первое [с 1649 по 12 декабря 1825 г.]*. Санкт-Петербург: В Типографии 2 Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии.
- На благоустрій міста потрібні кошти. (1994). В А.І. Епштейн (Ред.), *Ізюм: Збірник архівних документів і матеріалів* (с. 24-25). Харків: Фоліо.
- Парамонов, А., & Парийский, А. (2012). *Истоки каменной храмовой архитектуры Слободской Украины*. Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы.
- Пірко, В.О., & Гуржій, О.І. (1991). *Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. Описово-статистичні джерела*. Київ: Наукова думка.
- Про стан поштової станції. (1994). В А.І. Епштейн (Ред.), *Ізюм: Збірник архівних документів і матеріалів* (с. 22-24). Харків: Фоліо.
- Проект "Новая черта". (6. г.). (Фонд Разрядный приказ. Столбцы Белгородского стола, № 1530). *Российский государственный архив древних актов*, Москва.
- Сердюк, О.М., Бобровський, Т.А., & Кириленко, Л.М. (Упоряд.) (2011). *Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини. Чернігів: Деснянська правда*.
- Сібільов, М.П. (1950). Археологічні пам'ятки на Дінці в зв'язку з походами Володимира Мономаха та Ігоря Сіверського. *Археологія*, 4, 99-114.
- Слюсарський, А.Г. (1954). *Слобідська Україна: історичний нарис XVII–XVIII ст.* Харків: Книжково-газетне видавництво.

REFERENCES

- Bahalii, D. (1996). *Istoriia Slobidskoi Ukrainy* [History of Sloboda Ukraine]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
- Diachenko, M.T. (1963). *Izium* [Izyum]. Kharkiv: Knyzhkove vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Gumilevskii, F. (1858). *Istoriko-statisticheskoe opisaniie Kharkovskoi eparkhii. Otdeleniie 5. Iziumskii, Kupianskii i Starobelskii uiezdy; Kupianskie i Starobelskie okrugi voennogo poseleniia* [Historical and statistical description of the Kharkov Diocese. Branch 5. Izyumsky, Kupyansky and Starobelsky counties; Kupyansk and Starobelsk districts of a military settlement]. Kharkov: V Universitetskoi tipografii [in Russian].
- Ivaniuk S.A. (2011). *Krepostnye sooruzheniia goroda Iziuma v XVII–XVIII vv.* [Fortifications of the city of Izyum in the XVII–XVIII centuries]. *Voprosy fortifikatsii*, 2, 46-50 [in Russian].

- Izium [Izyum]. (1972). In A.M. Prokhorov (Ed.), *Bolshaia Sovetskaia entsiklopediia* [Great Soviet Encyclopedia] (Vol. 10, p. 120). (3rd ed.). Moscow: Sovetskaia entsiklopediia [in Russian].
- Izium [Izyum]. (2008). In Iu.S. Osipov (Ed.), *Bolshaia Rossiiskaia entsiklopediia* [Great Russian Encyclopedia] (Vol. 11, p. 62). Moscow: Bolshaia Rossiiskaia entsiklopediia [in Russian].
- Kniga chertezhei i risunkov (Plany gorodov) [Book of drawings and drawings (Plans of cities)]. (1839). In *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii: Sobranie pervoe [s 1649 po 12 dekabria 1825 g.]* [The Complete Collection of Laws of the Russian Empire: Collection One [from 1649 to December 12, 1825]]. St. Petersburg: V Tipografii 2 Otdeleniia Sobstvennoi E. I. V. Kantcelarii [in Russian].
- Na blahoustrii mista potribni koshty [For the city's accomplishment there is a need for money]. (1994). In A.I. Epshtein (Ed.), *Izium: Zbirnyk arkhivnykh dokumentiv i materialiv* [Izyum: Collection of archival documents and materials] (pp. 24-25). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Paramonov, A., & Pariiskii, A. (2012). *Istoki kamennoi khramovoi arkhitektury Slobodskoi Ukrainy* [The origins of the stone temple architecture of Sloboda Ukraine]. Kharkov: Kharkovskii chastnyi muzei gorodskoi usadby [in Russian].
- Pirko, V.O., & Hurzhii, O.I. (1991). *Opysy Kharkivskoho namisnystva kintsia XVIII st. Opysovo-statystychni dzherela* [Descriptions of the Kharkov province at the end of the XVIII century. Descriptive and statistical sources]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Pro stan poshtovoi stantsii [About the status of the postal station]. (1994). In A.I. Epshtein (Ed.), *Izium: Zbirnyk arkhivnykh dokumentiv i materialiv* [Izyum: Collection of archival documents and materials] (pp. 22-24). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Proekt "Novaia cherta" [The project "New feature"]. (n. d.). (Fund Razriadnyi prikaz. Stolbtsy Belgorodskogo stola, № 1530). Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov, Moscow [in Russian].
- Serdiuk, O.M., Bobrovskiy, T.A., & Kyrilenko, L.M. (Comps.) (2011). *Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoi spadshchyny* [Collection of normative legal acts of the sphere of protection of cultural heritage]. Chernihiv: Desnianska pravda [in Ukrainian].
- Sibilov, M.P. (1950). Arkheolohichni pam'iatky na Dintsi v zv'iazku z pokhodamy Volodymyra Monomakha ta Ihoria Siverskoho [Archaeological monuments on the Donets in connection with the campaigns of Volodymyr Monomakh and Igor Seversky]. *Arkheolohiia*, 4, 99-114 [in Ukrainian].
- Sliusarskyi, A.H. (1954). *Slobidska Ukraina: istorychnyi narys XVII-XVIII st.* [Slobidska Ukraine: historical essay of the XVII-XVIII centuries]. Kharkiv: Knyzhkovo-hazetne vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Vecherskyi, V. (2003). *Spadshchyna mistobuduvannia Ukrainy: teoriia i praktyka istoryko-mistobudivnykh pam'iatkookhoronnykh doslidzhen naselenykh mist* [The Legacy of Urban Planning in Ukraine: Theory and Practice of Historic and Urban Planning Memorabilia Researches of Places]. Kyiv: NDITIAM [in Ukrainian].
- Vecherskyi, V.V. (2001). *Arkhytekturna y mistobudivna spadshchyna doby Hetmanshchyny. Formuvannia, doslidzhennia, okhorona* [Architectural and urban heritage of the Hetmanate. Formation, research, protection]. Kyiv: Holovkyivarkhytektura [in Ukrainian].

- Vorotnikova, I.A., & Nedelin, V.M. (2016). *Kremli, kreposti i ukreplennye monastyri Russkogo gosudarstva XV-XVII vv.* [Kremlins, fortresses and fortified monasteries of the Russian state of the XV-XVII centuries] (Vol. 2, Pt. 1). Moscow: Indrik [in Russian].
- Zagorovskii, V.P. (1980). *Iziumskaia cherta* [Izyumskaya line]. Voronezh: Izdatelstvo VGU [in Russian].
- Zhernovyi, V. (2006, May 23). Yak vynyk Izyumskiy polk [As the Izyum Regiment came into being]. *Obrii Izyumshchyny* [in Ukrainian].

UDC 711.4:725(477.54-21)*16/17*

Oleksandr Kharlan,

PhD in Architecture, Associate Prof.,
Prydniprovskaya State Academy
of Civil Engineering and Architecture,
Dnipro, Ukraine
harlan.aleksandr2018@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1473-6417>

PLANNING STRUCTURE ANALYSIS OF IZIUM TOWN OF THE KHARKIV REGION OF XVII–XVIII CENTURIES PERIOD IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL TOWN PLANNING STUDIES IN 2018

A lot of cities located in Kharkiv oblast are in the Register of Historic Settlements of Ukraine. Among them, the town of Izyum deserves special attention because of its rich history. However, Izyum remains underexplored, which makes the historical research of its urban planning **a relevant and important issue**.

Author presents his research findings of the Izyum town area, which he made in 2018 being a member of the civil society organization "POG "Instytut Kulturnoi Spadshchyny" under All-Ukrainian Committee on Protection of Cultural Heritage of Ukraine, participating in the creation of the design and specifications for the Historical and Architectural Outline Plan of Izyum in Kharkiv region. It defines the boundaries of the protected areas around historical monuments and historical sites and arrangements for their use. **The purpose** of the research was to study the historic and architectural processes that took place within the town area in the 17th-18th centuries and to determine the peculiarities of the local urban planning.

The object of the research includes the area of Izyum listed in the Register of Historic Settlements of Ukraine (dated 1639 (Serdyuk, Bobrovsky, & Kirilenko, 2011, p. 562)), the town plan and landscape.

The urban space and structure of Izyum became **the subject of the research**. The author followed the commonly used methodology of historical research on urban planning and historical landmarks preservation (Vecherskyi, 2011). The selected methodology of the research of the historical and architectural heritage of the town became the key success factor. The author examined the town area taking into account major historical milestones and key urban structure elements (industrial settlement, town, railway, town-forming enterprises, the historical center of the town, etc.) The author also used the methodology of historical and architectural evaluation of the city

structure (the main criterion was chronological, the secondary criteria were composition and landscape), which helped to estimate the condition of the historical center planning. Based on the retrospective and geographic analysis of archival records, literary sources, maps dated 17th-18th centuries and on-site inspection the author studied the prerequisites of urban planning in the town of Izium and surrounding landscapes of the Siverskyi Donets river valley. The study of previously made research and analysis of historical maps helped to get a more comprehensive picture of the urban development processes occurring at different times within the area and dynamics of the town planning development.

The originality of the research is in finding the laws of origin and evolution of Izium town planning patterns in the 17th-18th centuries and major peculiarities of the town's history.

The results and conclusions of the research contributed to the creation of historical and architectural outline plan of the city and the determination of the size and dimensions of conservation areas and specification of their use. The historical and architectural outline plan can be used during the design of the General Urban Growth and Development Plan and zoning of the town area.

Key words: Izium, Siverskyi Donets, stages of urban growth, city structure plan, historical research on urban planning of Ukrainian cities.

УДК 711.4:725(477.54-21)*16/17*

Александр Харлан,

кандидат архитектуры, доцент,

Приднепровская государственная академия

строительства и архитектуры,

Днепр, Украина

harlan.aleksandr2018@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1473-6417>

АНАЛИЗ ПЛАНИРОВОЧНОЙ СТРУКТУРЫ ГОРОДА ИЗЮМ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ ПЕРИОДА XVII–XVIII ВВ. В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИКО-ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ 2018 ГОДА

Среди значительного количества исторических поселений Харьковской области, которые внесены в Перечень исторических населенных мест Украины, особое место принадлежит городу Изюм, что имеет интересную и богатую историю. Однако, как и для большинства населенных мест Харьковщины из вышеупомянутого Списка, **актуальность** проведения историко-градостроительных исследований обусловлена слабым состоянием их изученности.

Даная статья знакомит с некоторыми результатами научных исследований территории города Изюма проведенных автором в 2018 г. во время участия в разработке научно-проектной документации «Историко-архитектурный опорный план г. Изюм Харьковской области с определением границ и режимов использования зон охраны памятников и исторических ареалов» коллективом ПОГ «Институт культурного наследия» Всеукраинского Совета по охране культурного наследия Украины (г. Киев). **Цель исследования** заключалась

в изучении историко-архитектурного процесса на территории города на протяжении XVII–XVIII вв., выявление местных особенностей возникновения и развития планировочной структуры населенного пункта. **Объектом исследования** являлась территория города Изюма, занесенного в Список исторических населенных мест Украины (с датировкой 1639 (Сердюк, Бобровський, & Кириленко, 2011, с. 562)), ландшафт территории города и его окрестностей, планировка. **Предмет исследования** – планировочно-пространственное устройство города. Исследовательские методы, которые были использованы в данной работе, соответствуют общепринятой методологии историко-градостроительных памятниковоохранных исследований (Вечерський, 2011). Методические основы выявления и оценки историко-архитектурного наследия города имели ведущее значение. Изучение города происходило по основным историческим этапам с выявлением основных структурных элементов (слободы, город, железная дорога, основные предприятия, исторический центр города и другие). Использована также методика историко-архитектурной оценки планировки (главным для определения ценности является хронологический критерий, вспомогательными – композиционный, ландшафтный), что позволило выявить степень сохранности планировки исторического центра Изюма. На основе ретроспективно-географического анализа архивных и библиографических литературных и картографических источников XVII–XVIII вв., натурных обследований поэтапно отслеживались предпосылки развития градостроительной системы города Изюма и окружающих ландшафтов речной долины Северского Донца. Обработка работ предшественников и анализ исторических карт позволили дополнить картину разновременных градостроительных процессов исследуемой территории, динамики развития планирования городской территории. **Научная новизна** заключается в выявлении закономерностей становления и развития планировочной структуры города Изюм XVII–XVIII вв., определении характера и основных особенностей исторического развития города. **Результаты и выводы исследования** будут использованы в историко-архитектурном опорном плане города и проекте зон охраны памятников, определении границ и режимов использования территории исторического ареала города. Практическое значение историко-архитектурного опорного плана состоит в назначении его для использования при разработке Генерального плана развития города и уточнении зонирования городской территории.

Ключевые слова: Изюм, Северский Донец, этапы развития, планировочная структура города, историко-градостроительные исследования городов Украины.